

Станіслав ОЛЕКСІЄНКО,
доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
Національна академія Державної прикордонної служби
України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

Людмила ГЕРМАН,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
науково-організаційного центру НА СБ України

ВОРОЖІСТЬ ТА ОБРАЗ ВОРОГА В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У роботі розглядається проблема ворожості як фактора, що ускладнює спілкування та впливає на міжособистісні стосунки, спотворюючи сприйняття об'єктивної дійсності. Аналізується низка концепцій, що пояснюють причини ворожості людини стосовно інших та здійснюється аналіз формування ворожості крізь призму конструювання образу ворога в індивідуальній та колективній свідомості. У роботі розглядається образ ворога як сформоване у свідомості індивіда уявлення, що складається з когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів.

***Ключові слова:** ворожість, образ ворога, образ чужого, сприйняття образу світу, колективна свідомість, соціально-політична реальність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному поліетнічному світі проблема ворожості і передумови її виникнення та формування набувають особливої важливості як з точки зору теорії психології, соціології, політології, так і практики внутрішньо- та зовнішньополітичних рішень політичною елітою суспільства. Трансформація світового порядку з бінарного в полярний, а згодом і в багатополарний характеризується сплеском міжетнічних конфліктів, розповсюдженням тероризму, як соціально-політичного явища, перерозподілом сфер впливу і жорстокою боротьбою еліт за доступ до ресурсної бази планети, яка швидко зменшується.

В цьому контексті не можна не враховувати процесів глобалізації та всепроникної ролі інформації у сучасному світі, що значно ускладнює переопрацювання свідомістю могутніх інформаційних потоків та спонукає індивідів до спрощення сприйняття навколишньої дійсності шляхом стереотипізації. Все це вносить корективи в методи здійснення елітою держаної

політики, а саме у відмові від фізичного примусу і насильства та переходу до управління поведінкою членів соціуму за допомогою формування у колективній свідомості певного, змодельованого образу світу, в якому важливе місце займають образи ворогів та чужих, спрямовуючи природну агресію людини в потрібному їй напрямку. Тому наше дослідження присвячено розгляду особливостей формування ворожості через аналіз такого феномену, як образ ворога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опираються автори. Проблемі ворожості присвячено багато досліджень у відношенні негативного ставлення до оточуючої нас дійсності [1; 2]. У зазначених роботах ворожість розглядається як складне утворення, що включає в себе три виміри: поведінка (агресія, антагоністичні реакції), ставлення (негативне ставлення або наміри до інших) та емоційний стан (від роздратування до гніву). Також ворожість вивчається у контексті профілактики та корекції на етапі соціалізації у дитячому та підлітковому віці [3], у психогенетичних дослідженнях етнічних та расових особливостей взаємодії індивіда з навколишнім світом [4].

В рамках цієї тематики, для нас представляє інтерес причини ворожості людини щодо «іншого». З точки зору біогенетичного пояснення людської агресивності, вона з'являється тому, що людина від своїх давніх предків частково успадкував характер дикого звіра, і агресивність є вродженою, інстинктивно обумовленою властивістю всіх найвищих тварин [5, с. 250]. Фрустраційні теорії витікають із домінування в агресивній поведінці ситуаційних факторів як реакції на фрустрацію: більшість людей скоюють насильницькі дії не заради конкретної мети, а тому що знаходяться у фрустрованому стані, викликаному утиском їх потреб, інтересів та цінностей, при чому чим сильніша фрустрація, тим більше величина агресії, спрямованої на джерело фрустрації.

І нарешті, психологічні концепції пояснюють агресивність первинною ворожістю людей у ставленні один до одного, прагненням вирішити свої

внутрішні психологічні проблеми за рахунок інших, необхідністю зруйнувати іншу людину, щоб вберегти себе. Відповідно до психоаналітичного вчення З.Фрейда та його послідовників, схильність до агресії є вродженим інстинктом людини та надається їй від природи, при чому вроджені специфічні детермінанти поведінки виступають бар'єром поступального руху цивілізації, розвиток якої прямує шляхом протиборства різнополярних інстинктів: розмноження, збереження виду та домінантності [5, с. 47].

Виходячи з вище сказаного, зазначимо, що конструювання образу ворога у свідомості тісно пов'язано з основними особливостями ворожості, що були досліджені постфрейдистами та недостатньо диференціювались, визначаючи «агресивність», «гнів», «ворожість», «цинізм». У когнітивному підході дається визначення поняттю «ворожість», встановлюється взаємозв'язок між поведінковими та емоційними проявами, виявляються кореляції ворожості відносно поведінкових та емоційних реакцій [6]; А. Басс розглядав ворожість як когнітивний компонент [7]; Т. Сміт аналізує ворожість через негативні відношення, стереотипи, установки, переконання [8]; в теоріях особистості ворожість визначається як психічна властивість, особистісна риса, особливість характеру [9].

Образ ворога та особливості його формування досліджували як в соціально-психологічних роботах, так і в проблематиці політичної психології (Г. Андреева, В. Лабунська, С. Кін, Б. Поршнев, С. Московічі, Ш. Тейлор, Л. Піпло, Д. Сірс, І. Кон, Г. Ділігентський, Є. Шестопап, В. Ольшанський), в роботах соціологів та конфліктологів (А. Белоконова, А. Здравомислов, Г. Козирев, Л. Гудков, Г. Почепцов та ін.), у політичній лінгвістиці (П. Бурдье, О. Іссерс, Е. Шейгал, О. Слободенюк, В. Садохін), у проблемі прийняття зовнішньополітичних рішень (К. Боулдінг, Р. Коттам, Р. Херманн), пропаганді та проведенні спеціальних інформаційних операцій (Г. Лассуелл, Е. Бернейс, Е. Аронсон, Е. Пратканіс, У. Ліппман, П. Лайнбарджер, Ж. Еллюль, О. Литвиненко, С. Панарин, С. Расторгуєв, С. Бухарін, В. Циганов, В. Бородін, А. Боброва, Г. Грачьев, І. Мельнік).

Метою статті є здійснення психологічного аналізу образу ворога, формулювання визначення зазначеного феномену та виділення його суттєвих характеристик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема ворожості у сучасній психології трактується неоднозначно. Розглядається як безпосередньо в міжособистісному спілкуванні, так і при формуванні образу світа в цілому. Ворожість формується в процесі безпосередньої взаємодії з її об'єктом та надає певного забарвлення при сприйнятті нових об'єктів. При чому об'єкти ворожого ставлення можуть бути будь-якими. Вороже ставлення ускладнює спілкування, впливає на міжособистісні стосунки, спотворює сприйняття об'єктивної дійсності. На формування ворожості може впливати ряд факторів. Серед них: особистий досвід кожного конкретного індивіда, соціально-історичні фактори, економічна та політична ситуація в світі тощо. В подальшій роботі більш ми детально проаналізуємо формування ворожості, крізь призму конструювання образу ворога в індивідуальній та колективній свідомості.

Необхідно підкреслити, що певне вибіркоче негативне ставлення до когонебудь або чого-небудь є характерним для більшості людей. Більш того, повна відсутність у людини ворожого ставлення може свідчити про особистісну дисфункцію або особистісну незрілість.

Для того, щоб дати відповідь на питання що є першопричиною формування образу ворога в індивідуальній та колективній свідомості, необхідно звернутись до історії людства. Образ ворога є одним з найдавніших міфів суспільної свідомості людства. Можна впевнено стверджувати, що існування ворога – це природна закономірність. На початку розвитку людства ворогами були всі «чужинці», що й допомагало ідентифікувати свою групу, протиставляючи її до іншої, чужої. Саме в дихотомії свій-чужий криється ключ до розуміння образу ворога. Людські спільноти просто не можуть існувати без протиставлення до своєї групи. Приналежність людини до будь-якої спільноти, ідентифікація з нею неможлива без існування в свідомості особистості уявлень про чужі та ворожі спільноти. В нашій свідомості добро не може існувати без

зла, Христос не існує без Антихриста, ангели не могли б існувати без демонів, Бог без Сатани. Наш світ (група, етнос, нація) завжди краще (більш справедливий, духовний, чесний, привітний тощо) чим світ інших априорі.

В рамках пріоритетного для нас соціально-психологічного підходу безумовний інтерес викликає робота В. Лабунської, в якій автор наголошує, що вивчення образу ворога сполучається з його дослідженням як проблеми соціальної та «ментальної» історії та сприйняття «чужинця» в екстремальних ситуаціях [10, с. 53]. Крім цього, В. Лабунська відмічає, що актуалізація образу ворога пов'язана з військовими конфліктами, з ідеологічними схемами певних періодів суспільного розвитку. В масовій свідомості ворог – це збірний образ, який може бути персоніфікованим та відноситься до конкретної особистості, або може бути пов'язаний з етнічною групою, державою, суспільством.

На думку В. Лабунської, соціально-психологічна природа образу ворога полягає ще й в тому, що даний образ формується на перетині різних видів досвіду взаємодії, базується на стереотипах, забобонах, негативної ідентифікації, схильний найсильнішому впливу засобів масової інформації, що застосовують механізм когнітивного дисонансу. Образ ворога виконує у міжгруповій взаємодії функції підтримки соціального об'єкту та диференціації чужих та своїх. Ворогами стають ті, хто загострює почуття небезпеки, загрожує самому існуванню індивіда, групи. Дегуманізація ворога стає одним з головних принципів формування його образу [10, с. 55].

Образ ворога складається із сукупності соціально-психологічних відносин, що відображаються ставлення до ворога та ставлення ворога до суб'єкта уявлень, але цю систему ставлень неможна визначити як взаємовідносини, що розвиваються в одному напрямку за знаком модальності, інтенсивності прояву негативного спектру ставлень. Система ставлень, яка входить до образу ворога, може бути названою асиметричною системою взаємовідносин. Образ ворога фіксує «визнання взаємної небезпеки», «взаємовідчуження», «взаєморуйнування», «взаємну агресію та ненависть», «взаємозаздрість», «взаємне непорозуміння та недовіра», «взаємне небажання

спілкуватись». Ідентифікація «іншого» в якості ворога здійснюється на основі нерозкладного стійкого комплексу ставлень. На основі проведеного експерименту В. Лабунська стверджує, що для того, щоб вважати іншу людину своїм ворогом, він повинен шкодити, принижувати, ображати, створювати наклепи, проявляти агресію та ненависть, викликати почуття небезпеки. Цей комплекс соціально-психологічних ставлень стає критерієм ідентифікації «іншого» в якості ворога [10, с. 64].

Отже, образ чужого трансформується в образ ворога при виникненні уявлень в масовій свідомості про небезпеку, загрозу самому існуванню групи, або її базових цінностей. Образ ворога має чітко виражений скерований характер. Функції даного феномену полягають як у формуванні уявлень в масовій свідомості щодо загрози знищення або дезінтеграції суспільства, так і у підтриманні необхідного соціального об'єкту. Існує ще одно допоміжна функція – диференціація «своїх» та визначення або виокремлення «чужих».

Торкнувшись в нашому дослідженні теми забобонів, ми вважаємо необхідним звернутись до роботи І. Кона, в якій він обґрунтовує соціально-психологічні корені етнічних упереджень. «Упередження проти чужих, що укоренились у суспільстві, перетворились в норму суспільної поведінки, розділяють людей, відволікають їх увагу від важливих соціальних проблем і тим самим допомагають пануючим класам утримувати свою владу над людьми» [11, с. 270].

І. Кон вбачає основу етнічних упереджень у впливі на свідомість людей певних стереотипів та установок. Аналізуючи національні звичаї та особливості національного характеру, автор вказує на природність розбіжностей між етнічними групами та їх культурами, що формувались в самих різних історичних та природних умовах. На думку дослідників, проблема виникає лише тоді, коли ці «дійсні або уявні розбіжності зводяться до головної якості і перетворюються у ворожу психологічну установку по відношенню до певної етнічної групи. Установка, яка роз'єднує народи психологічно,

а потім і теоретично обґрунтовує політику дискримінації. Це і є етнічне упередження» [11, с. 274].

Автор розглядає етнічне упередження як узагальнену установку, що орієнтується на вороже ставлення до всіх членів певної етнічної групи, незалежно від їх індивідуальності. Крім того, ця установка має характер стереотипу, стандартного емоційно забарвленого образу – це підкреслюється самою етимологією слів «упередження», «забобони», тобто дещо, що передує здоровому глузду, розуму. І, нарешті, ця установка дуже стійка і погано піддається змінам під впливом раціональних аргументів. До того ж, автор прямо називає джерело формування етнічних упереджень. На його думку, це – «пануюча ідеологія, що виражається в пропаганді, мистецтві, могутніх засобах масової комунікації» [11, с. 296].

Безумовний інтерес для нас представляє і робота російського соціолога Л. Гудкова, який розглядав феномен образу ворога і як механізм негативної соціальної мобілізації. Автор робить важливе для нас зауваження, що стосується основної функції образу ворога. Основна функція образу ворога – донести уявлення про те, що є загрозою для існування самої групи, її базовим цінностям. Цим «ворог» відрізняється від інших – «чужих», «стороннього» або «маргінала». Відмінність «чужого» в розмежуванні зовнішніх кордонів «своїх», меж розуміння та ідентичності групи. Його функція полягає у вказуванні зсередини, тобто у ціннісній перспективі загальноприйнятих значень групи, на культурні кордони «ми-групи», зони «своїх», межі «наших» [12, с.16].

Дослідник наголошує, що образ ворога являє собою апелятивний фактор, який мобілізує членів суспільства до солідарності та згуртованості навколо влади або групового авторитету, які гарантують умови безпеки та позбавлення від загрози знищення. Адже, саме з образом ворога у суспільній свідомості асоціюються всі нещастя та біди, зростання стану дискомфорту, розвал звичного способу життя та всього суспільства в цілому.

У цьому ж ключі міркує і Н. Мутіна у статті, де розглядаються механізми формування образу ворога в російсько-грузинській інформаційній війні

2008 року. Автор справедливо зауважує, що при збройних міждержавних конфліктах виникають особливі форми взаємсприйняття, в яких образ супротивника максимально спрощується, схематизується, насичується виключно негативними характеристиками. Акцентуються виключно протилежні риси «нас» та «їх». Ескалація психологічної ворожнечі призводить до повної дегуманізації образу ворога. При таких умовах, як зауважує автор, неможливі жодні форми співпраці між сторонами протистояння [13, с.136]. На думку Н. Мутіної, подібне сприйняття має чисто прагматичний характер, адже в екстремальній ситуації збройної боротьби на взаємознищення має цінність лише те, що сприяє знищенню супротивника, тобто все, що забезпечує мобілізацію власних сил, в тому числі і морально-психологічних.

Крім цього, автор наголошує ще на одній важливій особливості, що, на нашу думку, характерна для всіх соціально-політичних конфліктів, а саме доповнення образу зовнішнього ворога ворогом внутрішнім, який руйнує єдність суспільного «ми». Формування образу ворога – це прояв процесу архаїзації суспільної свідомості, і в той же час – це спосіб уникнути відповідальності за все, що відбувається у соціумі. «При цьому образ ворога насичується негативними якостями власного етносу, від яких він ніби рятується» [13, с. 140]. Дана конструкція ідентичності, на думку дослідника, може виконувати компенсаторну функцію, відповідно бути наслідком комплексу національної неповноцінності.

Неможливо не відмітити змістовну і дуже цінну для нас працю А. Белокоңевої [14], в якій автор досліджує діяльність радянських засобів масової інформації та офіційних документів початку «холодної війни» у контексті конструювання образу зовнішнього ворога.

У зазначеній роботі доводиться [14, с. 20–21], що в основу конструювання образу зовнішнього ворога є механізми соціальної категоризації та стереотипізації, що дозволяють визначити параметри розподілу світу на «своїх» та «чужих» та закріпити у суспільній свідомості вороже ставлення до певних «Вони-груп». При цьому функціональність образу зовнішнього ворога

як фактора закріплення солідарності та ідентичності «Ми-групи» значною мірою зумовлюється рівнем закритості/відкритості соціуму. Конструювання образу зовнішнього ворога припускає створення образу «іншого» на основі суспільно значимої категорії та одночасне керування наступними процесами:

- а) акцентування небезпек, що загрожують цьому соціуму ззовні;
- б) формування уявлення про конкретну небезпеку, або шкоду, яка вже здійснюється, або може бути здійснена;
- в) стереотипізація уявлень про «іншого» як ініціатора та джерела цієї небезпеки.

В узагальненому вигляді А. Белоконовева пропонує це у вигляді наступної формули: «конструювання образу зовнішнього ворога припускає єдність ворожого «іншого» та небезпеки» [14, с. 21].

До того ж, автор обґрунтовано стверджує, що наявність адекватного образу зовнішнього ворога як певного соціального факту, підвищує не лише внутрішню солідарність, а й ступінь керованості соціуму, внаслідок чого в закритих й тоталітарних суспільствах конструювання і підтримання в свідомості людей образу ворога є розповсюдженим елементом політики керуючої еліти, яка вважає, що таким чином можна укріпити владу, зберегти соціетальні якості соціуму.

І навпаки, у відкритих суспільствах відмінності між соціумами приймають не стільки реальний, скільки більш знаковий характер. Знакові ідентичності, що базуються на сконструйованих образах ворога, все більш «беруться зі знаків з узагальненого коду знаків». Якщо в початковий період «холодної війни» образ зовнішнього ворога мав абсолютно конкретне геополітичне наповнення і підкріплявся реально існуючим у суспільній свідомості в умовах закритого суспільства розподілом «Ми- і Вони-груп», то у відкритих суспільствах ситуація абсолютно інша. Не існує всеосяжної ідентичності «Ми», процес формування ідентичностей є неявним і плюралістичним. Образ ворога також набуває знакового характеру, що не

співвідноситься з реальними групами. Його зміст стає більш уявним, симулятивним, ніж реальним.

«Одного разу сконструйований образ зовнішнього ворога стає стійким елементом картини світу даного соціуму, володіє інертністю, здатністю зберігатись у суспільній свідомості протягом тривалого часу. Однак, у сучасній соціокультурній динаміці, яка набуває характеру нелінійного, відкритого розвитку, такий інертний образ досить швидко старіє, стає дисфункціональним, вносить протиріччя в картину світу, підриває ідентичність і кінець кінцем грає дезорганізуючу і дезадаптуючу роль» [14, с. 22].

У зв'язку з цим необхідно відмітити, що у нашому дослідженні ми будемо розглядати особливості формування образу ворога, як скерований політичною елітою процес в контексті прийнятті внутрішньо - і зовнішньо політичних рішень.

Розглядаючи образ чужого та образ ворога у свідомості індивіда та груп, вбачається за доцільне звернутися до проблеми сприймання дійсності, і, відповідно до особливостей побудови образу або картини світу. О. Леонт'єв стверджував, що проблема сприймання повинна розглядатись та розроблюватись як проблема психології образу світу. Розмірковуючи про свідомість індивіда, вчений уводить поняття про п'ятий квазівимір, у якому людині відкривається об'єктивний світ, мова йде про систему значень, смислове поле. «...значення виступають не в якості того, що лежить перед речами, а як те, що лежить за виглядом «обликом» речей – в усвідомлених об'єктивних зв'язках предметного світу, у різних системах, в яких вони лише і існують, тільки й розкривають свої властивості. Це мірність внутрісистемних зв'язків об'єктивного предметного світу. Вона і є п'ятий квазівимір його» [15, с. 254].

Інакше кажучи, вивчаючи певне значення, образ, нам потрібно вивчати його не ізольовано, але у контексті його інтеракції з іншими складовими певної системи, у межах якої він і існує. У контексті цього таке розуміння дає

можливість розуміти нам дослідження образу ворога, як елементу дихотомії «ми-вони».

Особливий інтерес для нашого дослідження представляють допущення О. Леонтьєва про те, що до «картини світу включаються невидимі властивості предметів: амодальні – відкриваються за допомогою промисловості, експерименту, мисленням; та надчуттєві – функціональні властивості, якості, такі як «вартість», що у субстраті об'єкта не містяться. Саме врони і представлені у значеннях» [15, с. 260].

А. Леонтьєв стверджує, що у психології проблема сприйняття повинна розглядатись як проблема побудови у свідомості індивіда багатомірного образу світу, образу реальності. При цьому акцентується увага на тому, що люди, у процесі своєї діяльності формують образ світу, в якому і існують, але також й перероблюють та частково створюють його.

Виходячи з цього, а також враховуючи те, що процес сприйняття можна розглядати як процес конструювання образу світу у свідомості індивіда, вважається за можливе стверджувати те, що і «амодальні» і «надчуттєві» властивості предметів, що представлені в значеннях (тобто ті, що є недоступні індивідуальному досвіду) можуть навмисно змінюватись у свідомості особистості.

Відтак, жодним чином не ставлячи під сумнів коректність у побудові образу світу за А. Леонтьєвим в індивідуальній свідомості, не можна і не відмітити доступність штучного формування реальності для великих соціальних груп, особливо враховуючи все проникаючу роль комунікативних технологій у сучасному світі.

Зазначений відступ відсилає нас до галузі політології та соціології. Так, для нас представляє чималий інтерес соціологічний підхід П. Бурдьє, котрий розглядав існування «соціогенеза, в якому беруть участь, з одного боку – моделі сприйняття, мислення, поведінки, що є габітусом, а з іншого боку соціальні структури, насамперед поля і групи» [16]. Крім цього, Бурдьє відмічає конкретний прояв однієї з форм політичної влади – викликати до

існування за допомоги номінації [16, с. 67]. Насамперед, автор розглядає державу, у якості структури, що володіє монополією на символічне легітимне насилля.

А. Грамші розглядав процес встановлення гегемонії, як управління суспільним життям, у якому в прихованій, опосередкованій формі здійснюється домінування у суспільстві певного класу. «Однієї з найбільш характерних рис будь-якої групи, що розвивається в напрямку свого панування є боротьба за асиміляцію та ідеологічне поневолення традиційної інтелігенції – асиміляцію та поневолення, що здійснюються там більш швидко та дієвіше, ніж енергійніше ця група формує власну інтелігенцію» [17, с. 327].

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що будь-яке явище у навколишньої дійсності, у тому числі і образ ворога створюється у свідомості відповідно до певного сприйняття світу, що у свою чергу конструюються правлячою політичною елітою за допомогою засобів масової інформації.

У зв'язку з цим не може не виникнути запитання: чи не існують люди у «багатомірному» викривленому образі світу, межі якого марковані психічними девіаціями? Очевидно, що відповідь на це запитання хоча й є логічною з точки зору предмету, що розглядається нами, але виходить за межі нашого дослідження.

Висновки дослідження перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Здійснений нами аналіз дозволяє сформулювати певні висновки стосовно предмета нашого дослідження.

Ми розглядаємо образ ворога, як сформоване у свідомості уявлення, що містить у собі когнітивний (упередження, стереотипи, установки, негативні ідентифікації); емоційний (неприятність, агресія, обурення, ненависть тощо) та поведінковий компонент (відкрите протиборство, у тому числі збройне, небажання співробітничати, негативизм).

Образ чужого та образ ворога, як явище навколишньої дійсності, створюється у свідомості відповідно до певного сприйняття світу, що у свою

чергу конструюються правлячою політичною елітою за допомогою засобів масової інформації, котрі формують необхідний порядок денний в залежності від конкретної суспільно-політичної обстановки.

Відтак, образ ворога – це сформоване за допомогою пропаганди в індивідуальній та колективній свідомості стереотипне уявлення про будь-кого, будь-чого, що представляє реальну або уявну загрозу цілісності та існуванню спільноти (групи, етносу, нації тощо), засноване на упередженнях, установках та негативних ідентифікаціях та зберігається протягом тривалого часу.

Образ чужого трансформується в образ ворога при виникненні уявлень в масовій свідомості про небезпеку, загрозу самому існуванню групи, або її базових цінностей. Зазичай це відбувається при виникненні потенціальної загрози збройного конфлікту між спільнотами або безпосереднім збройним протистоянням.

Образ ворогу, як феномен соціальної дійсності має наступні характеристики:

мобілізує більшість спільноти навколо влади аби групового авторитета, що «гарантує» позбавлення від загрози знищення;

диференціює усі інші спільноти на дружні, нейтральні та ворожі;

насичується виключно негативними характеристиками, формує у свідомості уявлення про смертельну небезпеку для кожного члену спільноти, можливість її дезінтеграції, знищення її базових цінностей тощо;

відносна інертність вже сформованого образу ворога, стійкість до його критичного переосмислення;

має «демонічний» характер, виявляється як носій антигуманних, антилюдських властивостей та якостей, а виходячи з цього легітимізує будь-які форми насилля щодо ворога (якщо ми не знищимо його, то він знищить нас);

формує негативне відношення до усіх членів «ворожої» спільноти, незважаючи на їх індивідуальність;

обґрунтовує правоту, правдивість та чесність позиції «нашої» спільноти у порівнянні з «ворожої» під час збройного протистояння;

піддається постійному впливу засобів масової інформації, що використовують насамперед механізм когнітивного дисонансу;

має яскраво виражений керований характер, в процесі створення образу ворога необхідно одночасно курувати декілька ми процесами: 1) акцентування небезпек, що загрожують соціуму із зовні; 2) формування уявлень про конкретну небезпеку, або шкоді, що здійснюється або може бути здійснений; 3) стереотипизація уявлень про ворога, як ініціатора та джерела цієї загрози;

дозволяє каналізувати негативні емоції та переносити негативні враження повсякденності на конкретний об'єкт шляхом приписування;

знижує здатність до критичної переробки інформації, що надходить, блокує прийняття альтернативних точок зору, тобто образ ворога виконує функції певного фільтру в процесі сприйнятті дійсності.

Розглянутий у нашому дослідженні феномен дозволяє політичній еліті утримувати владу та проводити визначену внутрішню та зовнішню політику «призначаючи» доцільних, з її точки зору, зовнішніх та внутрішніх ворогів за допомогою масованого інформаційного впливу на населення.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Перспективи подальшого дослідження даної проблематики вбачаються в розгляді механізмів та особливостей формування образу ворога у колективній свідомості за допомогою методів та прийомів політичної пропаганди, здійсненням спеціальних інформаційно-психологічних операцій тощо.

Список використаної літератури

1. Кузнецова С. О. Враждебность и психические заболевания. Объединенный научный журнал. Фонд научных публикаций. – 2007., Выпуск 1. – С. 32–34.
2. Охматовская А. В. Психологические особенности враждебности у больных с психосоматическими заболеваниями (бронхиальная астма): автореф. дис... канд. Психол.наук: 19.00.04. МГУ. – Москва, 2001. – 18 с.
3. Реан А. А. Агрессия и агрессивность личности. Психологический журнал. 1996. – Выпуск 5. – С. 3–18.
4. Крючкова А. С. Психологические и психогенетические особенности враждебных и агрессивных стратегий поведения подростков и молодежи различной

этнической принадлежности. Автореф дис. канд. психол.н. 19.00.13 Южный федер унив-т Ростов-на-Дону, 2016 // Режим доступа: <http://hub.sfedu.ru/media/diss/ffbfccc8-20c6-4a11-91c3-5a17f2c387d3/%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%20%D0%9A%D1%80%D1%8E%D1%87%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%90.%D0%A1..pdf> (дата звернення 17.01.2017).

5. Лоренц К. Психология человеческой агрессивности: хрестоматія / Лоренц К. – Минск: Харвест, 2001. – 656 с.

6. Мещерякова А. В., Пономарева А. Ю. Актуализация образа врага в общественной мысли современного российского общества: Психологический аспект / Мещерякова А. В., Пономарева А. Ю. // Электронный сборник статей по материалам XXI международной научно-практической конференции. М. : Изд-во «МЦНО». Выпуск 2 (20). – 2015. – С. 29–38. // Режим доступа: [http://www.nauchforum.ru/archive/MNF_humanities/2\(20\).pdf](http://www.nauchforum.ru/archive/MNF_humanities/2(20).pdf) (дата звернення 11.01.2017).

7. Buss A. H. The psychology of aggression / Buss A. H. – N.Y. : Willey, 1961. – 307 p.

8. Smith T. W. Hostility and health: Current status of a psychosomatic hypothesis Health psycho / Smith T. W., 1992. – Vol. 11. – P. 139–150.

9. Larkin K. T., Martin R. R., McClain C. E. Cynical Hostility and the Accuracy of Decoding Facial Expressions of Emotions. Journal of Behavioral Medicine / Larkin K. T., Martin R. R., McClain C. E., 2002. – Vol. 25 (3). – P. 285–293.

10. Лабунская В. А. Образ врага в межличностном общении. Социальная психология и общество., 2013. – Выпуск 3. – С. 52–64 // Режим доступа: <http://raelrulez.livejournal.com/639067.html> (дата звернення 18.02.2017).

11. Кон И. С Социологическая психология / Кон И. С. – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-во НПО МОДЭК, 1999. – С. 270–303.

12. Образ врага / сост. Л. Гудков, ред. Н. Конрадова. М. : ОГИ, 2005. – 334 с.

13. Мутіна Н. А. Від «чужого» до «ворога»: механізм формування «образу ворога» в Російсько-Грузинській інформаційній війні 2008 року в оцінці європейських ЗМІ. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2009. – Випуск 4. – С. 134–140.

14. Белоконева А.С. Конструирование образа внешнего врага: исследование советских СМИ и офофициальных документов начала «холодной войны» (1946-1953 г.г.) :дисс... канд.. соц. наук: 23.00.02. Моск. инст.. междун. от нош. Москва, 2004. 175 с.

15. Леонтьев А. Н. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т. II. М. :

Педагогіка, 1983. – С. 251–261.

16. Бурдые П. Социология политики / Бурдые П. М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.

17. Грамши А. Тюремные тетради / Грамши А. – в 3 ч. Ч. 1. М. : Политиздат, 1991. – 560 с.

Алексеев С., Герман Л. Враждебность и образ врага в современной психологии

В работе рассматривается проблема враждебности как фактора, усложняющего общение и влияющего на межличностные отношения, искажающего восприятие объективной действительности. Анализируется ряд концепций, объясняющих причины враждебности человека по отношению к другим, осуществляется анализ формирования враждебности через призму конструирования образа врага в индивидуальном и коллективном сознании. В работе рассматривается образ врага как сформированное в сознании индивида представление, состоящее из когнитивного, эмоционального и поведенческого компонентов.

Ключевые слова: *враждебность, образ врага, образ чужого, восприятие образа мира, коллективное сознание, социально-политическая реальность.*

Oleksiienko S., German L. Hostility and enemy's image in modern psychology

In the given paper it is considered the problem of hostility as a factor that complicates communication and influences interpersonal relationship distorting perception of objective reality. Preconditions of hostility formation are a number of reasons among which social and historical factors, economic and political situation in the world, personal experience of a concrete individual etc. It is analyzed a number of concepts that explain the reasons of a person's hostility regarding others and process of hostility formation in the light of enemy's image construction in individual and collective consciousness. Hereby it is noticed the artificial character of social and political reality formation for big social groups that is conducted according to the intentions of dominating political elite with the help of mass media. It is examined the enemy's image as a formed in the individual's consciousness concept that consists of cognitive, emotional and behavioral components. It is defined the notion of enemy's image as a formed with the help of propaganda stereotypic concept about somebody or something that has a real or imaginary threat to the integrity and existence of the community, is based on biases, negative identifications and filled only with negative characteristics, has a demonic character, is displayed as a carrier of antihuman virtues and afterwards legitimizes any expressions of violence; forms negative attitude to all community members despite their individuality; responds to strong treatment of mass media that use first of all the mechanism of cognitive dissonance.

Key words: *hostility, enemy's image, alien's image, perception of objective reality, collective consciousness, social and political reality.*